

קבורה לכלבי יחידת 'עוקץ' שנהרגו בפעילות מבצעית

הרב אבנר הרשקוביץ, סרן (במיל') – סגל קורס רבנים צבאיים

- א. מבוא
- ב. חיוב הכרת הטובה ושלילת כפיות הטובה, ושאלת כפיות הטובה ביחס לבעלי חיים ולדוממים
- ג. חיוב הכרת הטוב כלפי הכלבים והחמורים על סיועם ביציאת עם ישראל ממצרים
- ד. איסור כפיות טובה של משה כלפי היאור והעפר
- ה. הכרת הטוב כלפי המקומות שבהם חנו בני ישראל במדבר
- ו. "בור ששתית ממנו מים – אל תזרוק בו אבן"
- ז. הכרת הטוב של הרי"ף כלפי מרחץ שנהנה ממנו
- ח. איסור השחתת עץ פרי במלחמה בגלל שנהנים ממנו
- ט. נתינת חיטים לציפורים ב'שבת שירה' כהכרת הטוב על שירתם על הים
- י. החיוב לתת לבעל החיים אוכל קודם שהאדם אוכל מצד הכרת הטוב
- יא. בניית מצבה לכלב שהציל אנשים
- יב. הושבת כלב ליד רב כדי לכבדו על הצלה שעשה
- יג. הכרת הטוב לשיחים והעניין בהכרת הטוב אפילו ביחס לבעלי חיים ולדומם
- יד. סיכום ומסקנה

א. מבוא

יחידת 'עוקץ' משתמשת בכלבים לצורך לחימה בטרור באופנים שונים, במיוחד לצורך כניסה לבתים שבתוכם מסתתרים מחבלים. בשנים האחרונות ניצלו חיי אדם מאות פעמים, בזכות השימוש בכלבים אלו. על החשיבות והתועלת המרובה שיש בכלבים אלו, תעיד העובדה, שעם פרוץ הלחימה ביהודה ושומרון וברצועת עזה, נשלח מסוק מיוחד כדי לאסוף את כלבי התקיפה, ששהו באותה עת בגבול הצפון, על מנת לשלבם בלחימה העיקשת שמתנהלת באזור יהודה ושומרון ועזה.

יש לציין, שהקשר הריגשי בין הכלבן לכלבו מפותח מאוד, והינו תוצר של אימונים משותפים זמן רב (לכל לוחם יש כלב שלו שעמו הוא משרת, והכלבים לא מוחלפים בין הלוחמים). בנוסף לכך, לרוב, אנשי היחידה אינם פועלים יחד אלא בזוגות של כלב ולוחם, כך שפעמים רבות באופן טבעי הקשר של הלוחם לכלב שלו גדול יותר מהקשר שלו לחבריו

ליחידה. ובפרט שהלוחם נמצא לבד עם הכלב שלו ברגעים המסוכנים והמפחידים ביותר בחייו, כשחייו וחיי שאר החיילים תלויים בכלב. קרו מקרים שלוחם שכלבו נהרג על ידי מחבלים, התקשה לתפקד כהרגלו תקופה ממושכת ואף נכנס לדיכאון נפשי³. (לקשר הנפשי הזה יכולות להיות גם השלכות הלכתיות⁴).

במקרים רבים הכלב נהרג במהלך פעילותו, ומקובל ביחידה לקבור את הכלב במעין קבורה צבאית בבית הקברות המיוחד לכך, הנמצא בשטח סמוך ליחידה, ולאחר מכן בונים מצבה על קברו⁵.

בהסתכלות ראשונית ניתן לחשוב שמבחינה תורנית קבורה כזו היא מעשה מגוחך, תמוה ומיותר ויש להשליך את הכלב לאשפה כפי שנעשה ביחס לבעלי חיים אחרים שמתו. במאמר זה ננסה להוכיח שיש עניין ואולי אפילו חיוב בהתנהלות כזו⁶ מבחינה מוסרית-תורנית מצד הכרת הטוב⁷.

ב. חיוב הכרת הטובה ושלילת כפיות הטובה, ושאלת

כפיות הטובה ביחס לבעלי חיים ולדוממים

ביחס לחשיבות הכרת הטובה והחומרה של מידת כפיות הטובה נאמרו ונכתבו דברים חמורים ביותר (מפאת קוצר היריעה נביא רק מעט מהם):
בספר משלי⁸ נאמר:

”משיב רעה תחת טובה לא תמוש רעה מביתו”.

חז”ל אף ראו בכפיות הטובה את השורש לכעס על עם ישראל בחטא אדם הראשון ובחטאי ישראל במדבר ואף רואים בזה את השורש בכפיות הטובה כלפי הקב”ה ומחשיבים זאת כדבר חמור יותר מכפירה בעיקר וכבסיס לעבודת ה’, כפי שניתן לראות במדרש⁹:

3 חלק מהעובדות התקבלו משיחות שקיימתי עם חיילים מיחידת ‘עוקץ’, וחלקם נלקחו ממאמרו של הרב אייל קרים: טיפול רפואי בכלבי יחידת ‘עוקץ’ בשבת, מחניך, גליון א, אביב התשס”ו.

4 ראה במאמרו הנ”ל של הרב אייל קרים.

5 לא נכנסתי כלל לדיון האם יש בעיה של חוקות הגויים מכיון שאין זה נושא המאמר ובפרט שהרמ”א פסק (ביו”ד סימן קעח, א) שאין חשש של חוקות הגויים בכל דבר שנעשה משום כבוד עיי”ש.

6 התייחסותי היא בעיקר לעצם הקבורה המכובדת ואי השלכת הכלב לפח האשפה ולא לפרט זה או אחר הנעשה במהלך הקבורה.

7 אגב, משיחות עם אנשי היחידה הוברר לי שלאנשי היחידה הקבורה הזו נראית כדבר המובן מאיליו.

8 יד, יג.

9 משנת רבי אליעזר פרשה ז מעמוד 134, המדרש במקור באריכות גדולה מאוד.

"אין לך קשה לפני הקב"ה יתר מכפיית הטובה... לא נטרד אדם הראשון מגן עדן אלא על כפיית טובה... אף אבותינו במדבר, לא כעס עליהן הקב"ה אלא על כפיית הטובה... וכשהיו אבותינו בארץ, לא היו רוב חטאתיהן אלא כפיית הטובה... מפני מה ענש הכתוב ביותר לכפויי טובה. מפני שהוא כעניין כפירה בהקב"ה. אף הכופר בהקב"ה כופר טוב הוא. האדם הזה הוא כופה טובתו של חבירו, למחר הוא כופה טובתו של קונו... וכן הקב"ה אומר להן לישראל 'אנכי ה' אלהיך'. מה ת"ל. 'אשר הוצאתיך'. אמר להן, 'הזהרו שלא תכפו טובה, שכפוי טובה אינו יכול לקבל מלכות שמים'."

גם בספרים מאוחרים יותר היחס לכפיות הטובה הוא חריף ביותר, לדוגמא רבי יהודה החסיד כותב בספר חסידים¹⁰ ש"אין מדה רעה כמו כפוי טובה", וש"לעולם לא יהא אדם כפוי טובה כי ממהרים ליפרע ממנו"¹¹ והוא אף מוסיף ואומר¹²: "אל ירחם אדם... על מי שהוא כפוי טובה". רבנו אלעזר מגרמייזא (בעל ספר הרוקח) מוסיף ואומר¹³: "ג' אין להם סליחה - המחטיא את הרבים, והאומר אחטא ואשוב, וכפוי טובה". בעל ספר החינוך אף רואה בחיוב הכרת הטוב את השורש של מצוות כיבוד אב ואם¹⁴:

"שראוי לו לאדם שיכיר ויגמול חסד למי שעשה עמו טובה, ולא יהיה נבל ומתנכר וכפוי טובה, שזו מידה רעה ומאוסה בתכלית לפני אלהים ואנשים. ושיתן אל לבו כי האב והאם הם סיבת היותו בעולם, ועל כן באמת ראוי לו לעשות להם כל כבוד וכל תועלת שיוכל".

לכאורה היה ניתן לומר, שהכרת הטוב ולוונטית רק ביחס לבני אדם שעשו לו טובה, מכיון שיש להם בחירה חופשית והם בחרו לעשות בעבורך מעשה טוב ולכן אתה מחוייב להכיר להם טובה על כך, אך בעלי חיים, ובודאי דבר דומם, אינם בעלי בחירה והם לא בחרו לעשות עימך טובה וממילא לא שייך בהם החיוב של הכרת טובה.

בנוסף לכך ניתן לחשוב שכיון שגם אם האדם יבצע פעולות שונות שמבטאות את הכרת הטוב כלפי בעלי החיים או כלפי הדוממים שסייעו לו הם לא יבינו שזה בגלל הסיוע שהם הביאו לאדם ולכן אולי אין עניין של הכרת הטוב כלפי בעלי חיים ועצמים דוממים, ובפרט כלפי בעלי חיים שכבר מתו או דוממים שכלל אינם חשים שנעשה עימם מעשה טוב.

בדברים הבאים אביא מקורות רבים בחז"ל בהם ניתן לראות שיש עניין בהכרת הטוב גם ביחס

10 סימן תרסה.

11 סימן קפה.

12 ספר חסידים סימן אלף כו.

13 ספר השם עמוד סא.

14 מצוה לג [מצוות כיבוד אב ואם] ד"ה 'משרשי מצוה אומר'.

לבעלי חיים ולעצמים דוממים. לאחר מכן ננסה להסביר מבחינה רעיונית מהי החשיבות של הכרת הטוב כלפיהם.

ג. חיוב הכרת הטוב כלפי הכלבים והחמורים על

סיועם ביציאת עם ישראל ממצרים

לגבי איסור אכילת טריפה נאמר¹⁵: "ואנשי קדש תהיון לי, ובשר בשדה טרפה לא תאכלו, לכלב תשלכון אותו".

עניינו של תחילת הפסוק: "ואנשי קדש תהיון לי, ובשר בשדה טרפה לא תאכלו" שמלמד על איסור אכילת טריפה וטעמו - מובן, אך מדוע מאריכה התורה וממליצה לתת דוקא לכלב את הטרפה?

חז"ל מתקשים בזה ומבארים¹⁶:

"ובשר בשדה טרפה לא תאכלו לכלב תשליכון אותו, למה לכלב? אמר הקב"ה חייבים אתם לכלבים שבשעה שהרגתי בכורי מצרים והיו המצריים יושבין כל הלילה וקוברין מתייהם והכלבים נובחין להם ולישראל אינן נובחין שנאמר: 'ולכל בני ישראל לא יחרץ כלב לשנו', לפיכך אתם חייבים לכלבים שנאמר 'לכלב תשליכון אותו'".

חז"ל לומדים שהציווי של התורה לתת בכל הדורות את הטרפה דווקא לכלבים נובע מהכרת הטוב כלפי הכלבים שהיו שלא נבחו על בני ישראל כשיצאו ממצרים.

ר' יהודה החסיד כותב במפורש שמהציווי הזה של התורה יש ללמוד שהתורה אוסרת כפיות טובה גם כנגד הבהמה¹⁷:

"כי אין מדה רעה כמו כפוי טובה אפילו כנגד הבהמה אמרה תורה אל תהי כפוי טובה שנאמר 'ובשר בשדה טרפה לא תאכלו לכלב תשליכון אותו'".

15 שמות כב, ל.

16 שמות רבה פרשה לא ד"ה ט.

17 ספר חסידים סימן תרסה. מקור נוסף בדבריו של ספר חסידים לכך שיש איסור כפיות טובה גם כלפי בעל חיים נמצא בסימן תרסח: "ויאמר אליו מלאך ה' על מה הכית [את] אתונך [במדבר כב, לב] יכול לא יכה כשאין המשא עליה כבד ואינה רוצה ללכת לכך נאמר (שם) זה שלש רגלים על זה אתה נענש כיון שמלומדת ללכת היה לך לחשוב שמא חולה היא והוא עון שהטריחה. וכן בלילה כשהבהמה נושמת בנחיריה בחוזק כמו שקוראין בלשון אשכנז שנארכן כן עושה בנחירה בידוע שרואה רוח רעה או מזיק ואינה רוצה ללכת ואין להכות אותה שהיא יריאה ממנה וגם מאשר רוכב עליה. ולא יהא כפוי טובה כנגדה ולא יכנה".

רבי יהודה החסיד לומד זאת גם ממצות התורה¹⁸ "לא תחסום שור בדישו", ולדעתו מצוה זו נובעת מהחיוב להכיר טובה לשור שדש ועושה מלאכה למען האדם¹⁹.

אמנם, לעומת ההסבר של חז"ל, שהטוב שעשו הכלבים הוא שהם לא נבחו על עם ישראל ביציאתם ממצרים, רבי יהודה החסיד מביא הסבר יותר מקומי מהו הטוב שעשה הכלב שבזכותו מגיעה לו הטריפה: "לפי שכלב עזר שהזאבים לא הביאו הבהמה ביער הרי נשאר לך החלב והעור לכך אל תהיה כפוי טובה ותן לו הטריפה". נראה שכוונתו שכיון שבזכות הכלב ששמר על העדר הטריפה נשארה ולא נלקחה על ידי הזאבים לכן בעליו מצווה לתת את הבשר לכלב ולקחת לעצמו את העור והחלב²⁰.

מדברי רבי יהודה החסיד מוכח שיש חיוב הכרת הטוב כלפי בעל חיים שהטיב עם האדם, ואפילו חיוב הכרת הטוב כלפי האדם, נלמד מחיוב הכרת הטוב כלפי הבהמה.

בדברי חז"ל החידוש הוא גדול יותר, מכיון שלדבריהם יש חיוב להכיר טוב כלפי הכלבים שאבות אבותיהם ביציאת מצרים היטיבו עם ישראל ולא חרצו לשונם כלפיהם, למרות שהכלב הנוכחי שמקבל את הטריפה ודאי שלא עשה את הטובה הזו עם האדם.

מקור נוסף לחיוב הכרת הטוב כלפי בעלי חיים, ניתן לראות במצוות פטר חמור²¹:

"וכל פטר חמור תפדה בשה, ואם לא תפדה וערפתו".

הגמרא במסכת בכורות²², דנה בשאלה מדוע יש חיוב לפדות דווקא את פטרי החמורים ולא את פטרי שאר הבהמות הטמאות:

"אמר ר' חנינא, שאלתי את רבי אליעזר בבית מותבא רבא: מה נשתנו פטרי חמורים מפטרי סוסים וגמלים? א"ל: גזירת הכתוב היא, ועוד, שסייעו ישראל בשעת יציאתם ממצרים שאין לך כל אחד ואחד מישראל שלא היו עמו תשעים חמורים לובים טעונים מכספה וזהבה של מצרים".

מדברי הגמרא הזו עולה שיש חיוב לפדות את פטרי החמורים בכל הדורות כהכרת הטוב על כך שביציאת מצרים החמורים סייעו לעם ישראל.

18 דברים כה, ד.

19 ראה בפירוש המובא בספר חסידים מהדורת הרב ראובן מרגליות, הוצאת מוסד הרב קוק ירושלים תשי"ז.

20 וכן בפירוש הדר זקנים על התורה (שמות פרק כב, ל) מביא שלשה הסברים מדוע יש להכיר טובה כלפי הכלב ולתת לו את הטריפה: "לכלב תשליכון אותו- לפי ששמר העדר שלא טרף הזאב לא תהיה כפוי טובה לנגדו וכשהיה לך טרפה תשליכנו לפניו. וכמו כן שלם לכלב שכרו שלא חרץ לשונו עליך בצאתך ממצרים אף כי היה עומד במשמרתו שדרכו לנבוח. ועוד כי גם האחרות שאינם בעדר שומר כי דרך רועים להעמיד כלבים לשמור הצאן מזאבים ומאויבים. לכן תשליך לו הטריפה".

21 שמות יג, יג.

22 בכורות ה, ב.

ד. איסור כפיות טובה של משה כלפי היאור והעפר

בעשר מכות מצרים ניתן לראות שלעומת כל שבע המכות האחרונות שנעשו בידי משה והקב"ה, ללא התערבותו של אהרן, בשלוש המכות הראשונות - דם צפרדע וכנים - מקפיד הקב"ה שמשה עצמו לא יכה במטהו את היאור והעפר אלא יאמר לאהרן שיעשה זאת:

"ויאמר ה' אל משה אמר אל אהרן קח מטך ונטה ירך על מימי מצרים על נהרתם על יאריהם ועל אגמיהם ועל כל מקוה מימיהם ויהיו דם והיה דם בכל ארץ מצרים ובעצים ובאבנים"²³.

"ויאמר ה' אל משה אמר אל אהרן נטה את ירך במטך על הנהרת על היארים ועל האגמים והעל את הצפרדעים על ארץ מצרים"²⁴.

"ויאמר ה' אל משה אמר אל אהרן נטה את מטך והך את עפר הארץ והיה לכנם בכל ארץ מצרים"²⁵.

חז"ל במדרש²⁶ מבארים את המניע להקפדה הזו במכת דם:

"התחיל משה ואמר להקב"ה: 'הרי הוא [פרעה] אומר 'מי ה' / ואינו רוצה לשלח', א"ל 'היכן מצרים שותים' א"ל 'מנילוס' א"ל 'הפוך אותו לדם' א"ל 'איני יכול להפכו, יש אדם שותה מן הבאר משליך אבן לתוכה?!' א"ל 'ילך אהרן ויהפכנו' הלך אהרן והכהו ונהפך לדם, למה לא הכה אותו משה אמר 'נשלכתי לתוכו ולא הזיקני', ובשביל כן הכהו אהרן".

במקום אחר בחז"ל²⁷ מובאים הדברים כציווי של הקב"ה ולא רק כדבריו של משה:

"ויאמר ה' אל משה 'אמר אל אהרן, א"ר תנחום למה לא לקו המים על ידי משה א"ל הקב"ה המים ששמרוך כשהושלכת ליאור אינו דין שילקו על ירך, חייך לא ילקו אלא ע"י אהרן".

ממדרשים אלו אנו למדים שמשה נצטווה שלא להכות בעצמו את הנילוס מכיון שמשה נהנה ממנו. שהרי, כשנולד משה הציווי של מלך מצרים היה להרוג את כל ילדי עם ישראל, וכשאימו לא יכלה עוד להחביאו בביתה היא שמה אותו בתיבה ביאור, ושם הוא נשמר עד שבת פרעה לקחתו ודאגה לו²⁸, ולכן אין זה ראוי שהוא יכה את היאור.

23 שמות ז, יט.

24 שמות ח, א.

25 שמות ח, י.

26 שמות רבה פרשה כ, א ד"ה ויהי בשלח.

27 שמות רבה פרשה ט, י.

28 שמות ב, ג והלאה.

וכן אותו עיקרון אומרים חז"ל לגבי הכאת העפר במטה דווקא על ידי אהרון ולא על ידי משה²⁹:

"ויאמר ה' אל משה אמור אל אהרן נטה את מטך והך את עפר הארץ - א"ר תנחום א"ל הקב"ה למשה עפר שהגין עליך כשהרגת את המצרי אינו דין שילקה על ירך לפיכך לקו ג' מכות אלו³⁰ על ידי אהרן".

לדבריהם, משה לא יכל להכות את העפר כדי לחולל את מכת הכינים, מכיון שמה שנהנה מהעפר. שהרי, כשמה הרג את המצרי שהיכה את האיש העברי, הוא הטמין את גופתו בחול והחול הועיל לו שלא ידעו כולם מייד שהמצרי מת ויחפשו מי הרג אותו³¹.

מפסוקים ומדרשים אלו ניתן לראות במפורש שאיסור כפיות טובה שייך גם בדוממים כמו היאור והעפר וק"ו כלפי בעלי חיים ואדם. בנוסף לכך, מכך שמה לא מונע את הכאת היאור והחול אלא ישנה רק הקפדה שמה עצמו לא יעשה זאת יש להוכיח שהעניין בהכרת הטוב כלפי המיטיב אינו בהכרח בכך שיגרם טוב למיטיב ושלא יגרם לו נזק, אלא שמי שהוטב לו לא יזיק לו בעצמו כדי שלא תיפגע בו מידת הכרת הטוב כפי שנבאר ביותר אריכות בהמשך.

ה. הכרת הטוב כלפי המקומות שבהם חנו בני ישראל במדבר

בספר במדבר פרק לג מאריכה התורה ומביאה את רשימת כל המקומות שבהם חנו בני ישראל במסעם ממצרים לכיוון ארץ ישראל:

"אלה מסעי בני ישראל... ויכתב משה את מוצאייהם למסעיהם על פי ה' ואלה מסעיהם למוצאייהם... ויסעו בני ישראל מרעמסס ויחנו בסכת וכו'".

חז"ל מתקשים מדוע מלבד הבאת שמות המקומות תוך כדי סיפור נדידתם של עם ישראל בספר במדבר מאריכה התורה להביא שוב ברשימה את כל המקומות שבהם חנו עם ישראל. בפרשנים השונים הובאו הסברים שונים לכך³², אך במדרש³³ ביארו שזה נכתב בתורה כשכר וכהכרת הטוב על כך שמקומות אלו קיבלו את עם ישראל במהלך נדודיהם:

"אלה מסעי למה זכו ליכתב בתורה כל המסעות האלו? על שקבלו את ישראל. ועתיד הקדוש ברוך הוא ליתן שכרן דכתיב 'יששום מדבר וציה ותגל ערבה ותפרח כחבצלת פרח תפרח ותגל ערבה' ומה מדבר על שקבל ישראל כך, המקבל תלמידי חכמים לתוך ביתו על אחת כמה וכמה".

29 שמות רבה פרשה י, ז.

30 דם צפרדע וכינים.

31 שמות פרשה ב, יב.

32 לדוגמא ראה רש"י על פסוק א.

33 במדבר רבה פרשה כג, ד.

אנו רואים שחז"ל סוברים שיש צורך בהכרת הטוב כלפי המקומות הללו למרות שאין להם בחירה והם לא יכלו להתנגד שעם ישראל יחנו אצלם. אם כן, מוכח שהכרת הטוב שייכת גם כלפי דומם שהטיב לאדם גם ללא בחירה ורצון, וכן אנו למדים מכך שגם כלפי דומם שייכת הכרת הטוב בצורה של נתינת כבוד למרות שכנראה אותו המקום כלל לא יודע ששמו מוזכר בתורה.

1. "בור ששתית ממנו מים - אל תזרוק בו אבן"

המשפט "בור ששתית ממנו מים - אל תזרוק בו אבן" מוכר כאימרה עממית ולא תורנית, ואכן גם בימי הגמרא היא היתה אימרה עממית - "דאמרי אינשי", אך האמוראים במסכת בבא קמא¹ מוצאים מקור בתורה לאימרה ולאיסור הנובע ממנה:

"אמר ליה רבא לרבה בר מרי, מנא הא מילתא דאמרי אינשי: בירא דשתית מיניה לא תשדי ביה קלא (בור ששתית ממנו מים לא תזרוק בו אבן, רש"י: כלומר דבר הנצרך לך פעם אחת שוב לא תבוזהו)? א"ל דכתיב: 'לא תתעב אדומי כי אחיך הוא ולא תתעב מצרי כי גר היית בארצו'."

רבה בר מרי מבין שמכך שהתורה אמרה שאסור לנו לתעב את המצרים כי היינו בארצם ונהנינו מהם אנו למדים שהתורה אוסרת על אדם לפגוע או לא להכיר טובה למי שהאדם נהנה ממנו.

מכך שהאמוראים מביאים מקור לאימרה זו מהתורה, יש ללמוד שיש לאימרה הזו גם תוקף תורני, וכפי שניתן לראות בדברי הר"י מיגאש² שמביא את האימרה הזו כציווי של הגמרא ואף מבאר את גדרו:

"אמרו בסוף פרק החובל: 'בירא דשתית מיניה לא תרמי ביה קלא'. פירוש, הבור ששתית ממנו לא תשליך בו אבן או דבר אחר, כלומר לא תזלזל בו ולא תגמול אותו רע אחר שנתהנית ממנו. וזה על דרך משל הדברים, שמי שבא לאדם ממנו אי זו תועלת או נהנה ממנו אין ראוי לו לעשות לו שום מעשה שיבא לו נזק ממנו. וכבר הביאו שם בגמרא³ על ענין זה משלים ופסוקים מענין מכות מצרים וגלו הסיבה שנעשו קצתם ע"י אהרן ע"ה."

בנוסף לדברי הר"י מיגאש לקמן נראה שחז"ל ראו באימרה זו חיוב לכל דבר ואף הסבירו שטעמן של מצוות שונות נובע מהציווי הזה.

1 צב, ב.

2 שו"ת הר"י מיגאש סימן רב.

3 לא מצאתי את זה בגמרא אלא רק במדרש.

אמנם היה ניתן לחשוב שכוונת הגמרא והר"י מיגאש דווקא כלפי בני אדם ולא כלפי דומם או בעל חיים שהיטיבו לאדם, אך מהסיפור (שמובא לקמן) שמביא הר"י מיגאש על רבו הרי"ף, מוכח שהוא הבין שהציווי הוא כפשוטו וגם כלפי דומם כמו בור מים וכדו' קיים הציווי שאסור לפגוע בו לאחר שהאדם נהנה ממנו.

אם כן, מוכח שיש איסור מיוחד (מלבד האיסור של 'בל תשחית') לפגוע בדומם שהאדם נהנה ממנו.

ז. הכרת הטוב של הרי"ף כלפי מרחץ שנהנה ממנו

בשו"ת הר"י מיגאש מובא סיפור שבו מתואר כיצד רבו, הרי"ף, הקפיד שלא לגמול רע עם מרחץ שהוא נהנה ממנו:

"וסיפר רבינו ז"ל⁴ על רבו הרי"ף שאירע לו ענין זה עם איש אחד ולא רצה לדון אותו כלל כדי שלא ידון אותו במה שיבא לו הזק ממנו ונמנע מזה מניעה גמורה. וזה שהוא ז"ל חלה ונכנס אצל אדם אחד במרחץ שהיה לו בביתו ונתהנה מהמרחץ הנזכר, אח"כ זמן אותו שישב אצלו עד שיבריא וכיבד אותו הרבה ועשה עמו טובה והבריא. ובהמשך הזמן על האיש ההוא מטה ידו וירד מנכסיו ונשבר בערבונות וזולתם ונתחייב לתת ממון לבעלי חובות וירד עד שהוצרך למכור המרחץ הנזכר ולשום אותו לבעלי חובותיו ואמר רבינו יצחק ז"ל לא אדון ולא אורה במרחץ הזה לא במכר ולא בשומא ולא בשום דבר המתייחד בו לפי שנתהנית ממנו.

ואם היה זה בדומם שאין לו הרגשה, כל שכן וק"ו בני אדם המרגישים בהזק ובתועלת שיהיה זה שנוי לעשותו והעושהו יוצא משורת המוסר ודרך ארץ".

מסיפור זה אנו למדים שהרי"ף הקפיד שלא לקבוע את ערכו של המרחץ, כדי שיהיה אפשר לתת אותו לנושים של בעל המרחץ, מכיון שהוא נהנה בעבר ממרחץ זה⁵.

מלשונו של הר"י מיגאש "ואם היה זה בדומם שאין לו הרגשה" מוכח שהרי"ף נמנע מלדון לא רק כדי שלא לפגוע בבעל המרחץ, אלא גם כדי שלא לפגוע במרחץ עצמו שנהנה ממנו.

4 נראה שהכוונה לר"י מיגאש עצמו שהיה תלמידו המובהק של הרי"ף. וכנראה תלמידיו הם שכתבו את השו"ת בשמו.

5 בשו"ת אגרות משה (חושן משפט חלק א, ד ד"ה העובדא שהבאת) מובא שאדם שאל את ר' משה פיינשטיין האם סירובו של הרי"ף לדון אדם שהוא נהנה מהמרחץ שלו מצד "בירא דשתית מיניה לא תשדי ביה קלא" זה דין או מידת חסידות. ר' משה פיינשטיין אומר שם שאין זה עשיית רעה לחייב בדין את מי שחייב ממון ולכן הוא מעלה אפשרות שהרי"ף לא רצה לדון את אותו אדם מצד אבק שוחד, עיי"ש. אך הוא מציין: "ואין אצלי הספר לעיין בו אבל כפ"מ שהבאת דבריו לא נכון כלל" ואכן לפי הגירסא המובאת לפנינו הרי"ף לא נמנע מלדון את אותו אדם אלא רק נמנע מלדון אודות המרחץ שנהנה ממנו ואכמ"ל.

ונראה שהרי"ף הבין שלמכור את המרחץ ולשום אותו כדי לכסות באמצעותו את החוב, נקרא רעה כלפי המרחץ, ולכן נמנע מכך.

ח. איסור השחתת עץ פרי במלחמה בגלל שנהנים ממנו

בספר דברים⁷ נכתב האיסור להשחית עצי פרי בזמן מלחמה:

"כי תצור אל עיר ימים רבים להלחם עליה לתפשה לא תשחית את עצה לנדה עליו גרון כי ממנו תאכל ואתו לא תכרת... רק עץ אשר תדע כי לא עץ מאכל הוא אתו תשחית וכרת ובנית מצור על העיר אשר הוא עשה עמך מלחמה עד רדתה".

האלשיך הקדוש⁸ מבאר בפשט הפסוקים שהאיסור לכרות עצי פרי נובע אף הוא מאיסור כפיות טובה:

"אמר 'כי תצור על עיר... לא תשחית את עצה לנדוח עליו גרון', כי אחר שיש לך הנאה ממנו 'כי ממנו תאכל' על כן 'ואותו לא תכרות' כי 'בירא דשתית מיניה מיא לא תשדי ביה קלא'".

אם כן, שוב אנו רואים שאיסור כפיות טובה שייך גם בצומח ולא רק באדם.

ט. נתינת חיטים לציפורים ב'שבת שירה'

כהכרת הטוב על שירתם על הים

מנהג ישראל לפזר פירורים לפני הציפורים ב'שבת שירה'⁹, ואחד מן ההסברים למנהג הוא מצד הכרת טוב לציפורים כפי שכותב בספר המטעמים:

6 עפ"י היסוד הזה מביא הר"י מיגאש הסבר מהפכני מדוע אסור לאדם לדון את חברו שאוהב אותו: "ואמר ואפשר לפרש במה שאמרו לא לידון איניש לא למאן דרחי' ליה ולא למאן דסני ליה שיהיה סיבת מגיעתם ז"ל לדון למאן דרחים לשתי סיבות האחד שלא נטה לזכותו והשנית שאם אפשר שיציל את נפשו וידון אותו כפי שורת הדין היה בזה משלם רעה תחת טובה". לדבריו ניתן לומר שההסבר שאסור לאדם לדון את אוהבו אינו רק מהחשש שהוא יטה את הדין לטובתו, אלא גם מהחשש שהוא נהנה מאותו אדם וכדין הוא ידון אותו עפ"י שורת הדין על אף שהיה יכול להציל את נפשו ובכך ישלם לו רעה תחת הטובה שאוהבו עשה עימו.

הר"י מיגאש לומד מזה גם לגבי היחס בין אדם למקום: "ואם היה זה במי שקבל הנאה מבשר ודם כ"ש וק"ו באלוה יתברך שממנו נשפע הטוב הגמור שראוי להודות לו הודאה גמורה ולא יעשה מה שיקניטנו ולא מה שהוא שנוי לו".

7 דברים כ, יט-כ.

8 תורת משה, שם. בהמשך הוא דן מדוע על עצי הפרי אנו 'מרחמים' ועל האדם שבעיר אין מקום לרחם, ובכך הוא גם מבאר את כוונת הפסוק "כי האדם עץ השדה לבא מפניך במצור" ואכמ"ל.

9 פוסקים רבים יצאו כנגד המנהג הזה כיון שסברו שאסור להאכיל את הציפורים הללו בשבת כיון ש"אין

"טעם למנהג שבשבת שירה מפזרים לפני העופות ריפות (קאשע) משום דאיתא ב'ילקוט' על הפסוק ויהי ביום השביעי יצאו מן העם ללקט ולא מצאו, וקשה דהיה לו לכתוב ולא היה, כי לא היה מעולם! אך לפי שדתן ואבירם יצאו בליל שבת מחוץ למחנה ופזרו שם מן המן שבידיהם על פני המדבר כדי לעשות דבריו של משה פלסתר שאמר שביום השביעי לא יהיה בו, ואמרו אל העם צאו וראו שנמצא על פני השדה, ועל כן יצאו מן העם ללקט וחפשו ולא מצאו מפני שהעופות אכלום מקודם שבאו, ועל כן צריך ליתן שכרם לזכר זה. ובשבת שירה קורין פרשת המן"¹⁰.

גם מזה ניתן להוכיח שחז"ל ראו צורך בהכרת הטוב גם כלפי בעלי חיים.

י. החיוב לתת לבעל החיים אוכל קודם שהאדם אוכל מצד הכרת הטוב

בגמרא מסכת ברכות¹¹ נלמד שהאדם מחוייב לתת לבהמתו אוכל לפני שהוא אוכל:

"אסור לאדם שיאכל קודם שיתן מאכל לבהמתו, שנאמר: (דברים יא) 'ונתתי עשב בשדך לבהמתך' והדר 'ואכלת ושבעת'".

הרב קוק¹² מבאר שאין זה רק מצד הרחמים על הבהמה אלא גם מצד הכרת הטוב כלפיה:

"מלבד ההערה להכרת חובת הדאגה לשלום כל הבריות כולם במעלה היותר גבוהה שיש בהדרכה זו הקדושה, עוד הוא חובה של משפט, באשר ע"י הבהמה יוציא האדם לחם מן הארץ ו'רב תבואות בכח שור', א"כ הרי הפועל ראוי להיות נהנה בראשונה מיגיעו. ולהורות כי האדם צריך שלא לעשוק את הבע"ח, לא לבד מטעם מדת הרחמים, כ"א מצד מדת המשפט של הכרת טובה, כי מבלעדי הבעל חיים לא ישיג האדם את צרכיו המוכרחים. על כן בהיותו מוכרח ומחוייב להקדים את מאכל בהמתו למאכלו, יתרומם לדעת כי לא רק חסידות ונדבה היא חובת דאגתו על בע"ח כ"א חובת יושר וצדק ומשפט".

מזונתם עליך" ואכמ"ל.

10 גם בערוך השולחן (או"ח שכד, ג) ניתן להבין שעושים זאת מצד הכרת הטוב שהרי הוא כותב: "יש מתרעמים על מה שהמנהג שבשבת שירה לזרוק חטין לפני העופות והרי אין מזונותן עליך (מג"א שם) אבל נ"ל דמנהג ישראל תורה שהרי אין אנו טורחים בשבילם אלא בשבילנו דמרגלא בפי ההמון שהעופות אמרו שירה על הים ולכן אנו מחזיקין להם טובה וא"כ הכוונה כדי לזכור שמחת שירת הים ולית לן בה. ויש מי שכתב כיון דכונתינו לשם מצוה מותר (ת"ש) - אך לפי הסברו הראשון זה לא מצד הכרת הטוב כלפי העופות אלא כדי שאנו נזכור את שמחת יציאת מצרים.

11 מ, א.

12 עין אי"ה ברכות ב, ו, כו.

לדברי הרב קוק החיוב על האדם לתת אוכל לבהמתו נובע מצד המשפט והצדק. שהרי לאדם עצמו יש את האוכל בזכות הבהמה שבכוחה הוא חרש ועשה את שאר מלאכות השדה, ולכן הוא מחוייב מצד הכרת הטוב שהיא תהיה הראשונה שתהנה מתוצרת מעשיה. אם כן, אנו רואים גם בדבריו של הרב קוק שיש חיוב הכרת הטוב כלפי בהמה.

יא. בניית מצבה לכלב שהציל אנשים

אמנם מוכח מכל דברי חז"ל לעיל שגם בדומם ובבעל חי שייכת הכרת הטוב, אך אולי היינו יכולים לומר שכל זה שייך בחייו של בעל החיים ולא לאחר מותו. מהמדרש הבא¹³, שמתאר מסירות נפש של כלב כדי להציל את בעליו ואת הטובה שגמלו לו הניצולים על כך, מוכח ששייכת גמילת טוב לכלב שהטיב לאדם גם בענייני כבוד שעושים לכלב לאחר מותו:

"ברצות ה' דרכי איש גם אויביו ישרים אתו (משלי טז, ז)... ר' מאיר אומר זה הכלב, רעייה חלבון חלב, אתא חייוא ואכל מינה, חמתיה כלבא, יתבון למיכול שרי נבח בהון ולא אתבוננון, לסופא קם ואכל מינה ומית, וקברוניה ועבדון לה נפש, ועד כדון היא מתקריה נפש דכלבא"¹⁴.

תרגום: הרועים חלבו חלב, בא הנחש ושתה מהחלב (והשאיר בחלב ארס), ראה זאת הכלב. כשישבו הרועים ורצו לשתות את החלב, התחיל הכלב לנבוח אליהם (כדי לרמוז להם שלא ישתו מהחלב), אך הם לא התייחסו אליו. בסוף עמד הכלב ושתה את החלב (כדי למנוע מהרועים לשתות את החלב עם הארס) ומת (מהארס שהיה בחלב, ואז הבינו הרועים שהכלב שתה בעצמו את החלב ומת כדי להציל אותם ממות, ולכן) קברו אותו ועשו לו מצבה, ועד היום היא נקראת 'מצבת הכלב'.

אם כן, מוכח ששייכת הכרת הטוב כלפי בעלי חיים שהצילו חיים גם לאחר מיתתם, וגם בעניינים של כבוד כמו מצבה וכדו'.

יב. הושבת כלב ליד רב כדי לכבדו על הצלה שעשה

בסיפור מדהים נוסף שמובא בחז"ל, מתוארת צורה נוספת של עשיית טוב כלפי כלב שהציל אשה:

13 פסיקתא דרב כהנא, פיסקא יא, ויהי בשלח, אות א.

14 אותו הסיפור מובא גם בתלמוד ירושלמי (תרימות ח, הלכה ג) אך ללא הסיום שקברו את הכלב ובנו מצבה על קברו. (בפירוש פני משה (שם) הבין שם שהסיום היה לא השגיחו בנביחותיו של הכלב, שתו מהחלב ומתו. אך מהמקבילה בפסיקתא (וכן כך יותר משמע בלשונו של הירושלמי) ברור שהכלב שתה את החלב ומת).

"רבי אבהו אזל לקיסרין, ואיזדמן גבי חד גבר, ואיתיב כלבה לגביה. אמר ליה כל הדין ביזיונה אנה שלם לך, אמר ליה מרי, טיבו רבה אנה שלים ליה, חד זמן עלון שביא לקרתא, ואתא חד מנהון בעי למשכא איתתא דההוא גברא, וקם ואכל ביציו"¹⁵.

תרגום¹⁶: רבי אבהו הלך לקסריה, ואדם אחד הזמין אותו לסעוד אצלו, כשבאו להסב על השולחן הושיב בעל הבית את הכלב ליד רבי אבהו. שאל אותו רבי אבהו: "האם אתה רוצה לבזות אותי בכך שאתה מושיב את הכלב לצדידי?" ענה לו בעל הבית: "רבי, חס ושלום, אלא אני חייב טובה לכלב על מה שעשה עימי ואני משלם לו בכבוד הזה שאני מושיב אותו ליד הרב, שפעם אחת באו השבאים (שחוטפין בני האדם לשביה) לעיר ואחד מהם רצה לקחת את אשתי, ובא הכלב הזה ואכל את אשכיו של השבאי וסרסו, ובזכות זה השבאי הניח את אשתי".

אם כן, אנו רואים שאותו אדם הכיר טוב לכלבו על שהציל את אשתו בכך שעשה לו כבוד ע"י הושבתו ליד הרב.

נראה שמעצם זה שהגמרא מביאה את הסיפור הזה ללא שום הסתייגות, ומכך שמשמע מהגמרא שלאחר שבעל הבית הסביר את מעשיו לרבי אבהו התיישרה דעתו, כוונתה של הגמרא בהבאת סיפור זה לשבח את המעשה ולהורות שכך ראוי לנהוג¹⁷.

יג. הכרת הטוב לשיחים והעניין בהכרת הטוב

אפילו ביחס לבעלי חיים ולדומם

סיפור מעניין על הקפדה על הכרת הטוב כלפי דומם בימינו הובא בשיחה על ידי הרב אביגדור נבנצאל¹⁸:

"בדור שלנו היה כאן בירושלים ראש ישיבת 'נצח ישראל', הג"ר ישראל זאב גוסטמן זצ"ל, שהיה משקה בעצמו את השיחים שעמדו בגינת ישיבתו. מדוע? מפני שכשברח (מהנאצים) השליך את עצמו בעת מנוסתו תחת אחד השיחים כדי להסתתר מפני רודפיו, וע"י כך מילט את עצמו מהריגה. על כן

15 פסיקתא דרב כהנא, שם. הסיפור מובא גם בתלמוד ירושלמי (שם): בלשון הבאה: "חד בר נש זמין חד רבן ואיתיב כלבא גביה אמר ליה ביזיון אנא חייב לך אמר ליה רבי טיבו אנא משלם ליה שביין עלון לקרתא עאל חד מינהון בעא מינסב איתתי ואכל ביציו".

16 התרגום בנוי גם על המקבילה של הסיפור בירושלמי ועל פירוש הפני משה שם.

17 כמובן שבמקום שזה לא שייך לא צריך לעשות זאת דווקא בצורה הזו, אבל את העיקרון שיש בסיפור הזה יש ליישם.

18 שיחת הרב נבנצאל לפרשת שמות תשס"ו.

היה מכיר כל ימיו טובה לשיחים, וכאות להכרת טובה זו היה משקה אותם בעצמו".

הרב נבנצאל ממשיך לבאר בדבריו את העניין בהכרת הטוב כזו למרות שהניטבים כלל אינם חשים בכך:

"אמנם השיחים בגינת הישיבה לא היו אותם שיחים שהצילו את הגרי"ז גוסטמן זצ"ל מהריגה, שהרי אלו עמדו בוילנה ואלו בירושלים, אבל מין שיחים הציל אותו, על כן הכיר טובה למין נברא זה. לשיחים לא היתה נפ"מ בכך שהגרי"ז גוסטמן עצמו היה משקה אותם, אם הגנן היה משקה אותם היו מקבלים מסתמא אותה כמות של מים, אעפ"כ הגרי"ז גוסטמן מצידו היה חייב בהכרת הטוב כלפיהם, ולכן חלק להם את הכבוד הזה, להשקותם בעצמו. הוא גידל וורדים בגינה מדין הכרת הטוב על השיחים שהצילו אותו בזמן השואה".

כדי להבין טוב יותר מה העניין בהכרת הטוב כלפי בעל חיים או דומם שכלל אינו מבין שהאדם מכיר טובה כלפי נעיין בדברי הרב אליהו דסלר בספרו מכתב מאליהו¹⁹:

"כל מידות האדם מושפעות ונפעלות על פי הרגש, ולא רק על ידי השכל, לכן, אם אין אנו מכירים טובה לדומם, שנהננו ממנו, וכל שכן אם אנחנו מבזים אותו - נפגע הרגש, שאינו מגיב רק בהתאם לחוקי ההיגיון. הרגש של בעל מעלת החסד, שרוצה אך לתת וליהנות אחרים, אסיר תודה הוא לכל אשר הפיק ממנו הנאה, בכל צורה שהיא, ואפילו לדומם. והכלל הוא: פגיעה ברגש משפיעה באופן ישיר על המידות, וממילא נפגמת מידת הכרת הטוב".

לדברי הרב דסלר הכרת הטוב אפילו כלפי בעל חיים ודומם חשובה, כי חוסר הכרת הטוב אפילו כלפי בעל חיים ודומם תפגע ברגש הנכון של האדם וממילא במידת הכרת הטוב של האדם.

יד. סיכום ומסקנה

מכל האמור, נראה שראוי, ואולי אף חובה עלינו, להכיר טובה לכל נברא שעשה עימנו טובה, בין אם הוא אדם ובין אם הוא בעל חיים או אפילו דומם. ועל האדם לעשות מעשים המעידים שאנו מכירים טובה למה שנהנינו ממנו²⁰.

19 חלק ג, עמוד 101.

20 מקור לכך שנתינת כבוד וכדו' אינה תלויה בשאלה האם מקבל הכבוד מרגיש בכך או לא, נמצא בגמרא בקידושין (לג, ב) שם לומדת הגמרא שיש לעמוד בפני ספר תורה מקל וחומר שעומדים לפני תלמידי חכמים. ולכאורה איך ניתן ללמוד מכך, הרי תלמידי החכמים מרגישים בכבוד שנותנים להם וספר התורה

ואם כך ביחס לדבר שנהגנו ממנו הנאה מועטת (כמו הנאה ממרחץ ושאר הדוגמאות שהובאו לעיל), קל וחומר שיש לנהוג כך ביחס לכלב שהציל חיים של לוחמים ומסייע לפעולות צה"ל כנגד המחבלים ובכך מציל חיים של עוד אזרחים רבים שכלל אינם מודעים לחלקו של הכלב בהצלת חייהם. ובפרט שהכלב מוסר את חייו על כך (ואין זה משנה אם זה נעשה במודע ומתוך בחירה או לא כפי שהוכח לעיל)²¹.

וזאת, בנוסף לצורך הנפשי של הכלבן ששירת יחד עם הכלב להיפרד ממנו בצורה מכובדת לאחר הקשר הנפשי העמוק שנוצר ביניהם²².

לכן נראה שמבחינה מוסרית-תורנית יש מקום לקבורה מכובדת של כלבים שנהרגו במהלך פעולות להצלת חיי יהודים²³.

לא, אלא שברור לגמרא שהעמידה אינה נועדה רק לכבד את תלמידי החכמים אלא בעיקר להכניס למודעות של העומדים את כבוד התורה. וא"כ מוכח שיש מעשים שמבטאים כבוד שהאדם צריך לעשות כדי להשפיע על עצמו על אף שיתכן ואין שום השפעה על הזולת (שמעתי מהרב סיני אדלר).

21 יש לציין שבנוסף לקבור מצד הכרת הטוב, הקבורה חשובה מאוד מבחינה רגשית גם ללוחמי היחידה שבילו יחד עם הכלב זמן רב מאוד ונקשרו אליו בקשר נפשי עמוק, ובפרט שבמותו הוא הציל את חייהם והם מרגישים צורך לתת לו את הכבוד האחרון המינימלי.

22 בשולי המאמר: נראה שהסוגיא הנידונית במאמר היא דוגמא קלאסית לשאלה שההתייחסות של רב שקשור לאנשי היחידה ומבין את הוויית היחידה תהיה שונה לגמרי מהתייחסותו של רב שאינו 'חיי' את הוויי היחידה וממילא הוא כלל לא מבין את הרעיון לקבור כלב, ומתקשה להבין את הקשר בין הלוחמים לכלביהם עם כל ההשלכות הנובעות מכך.

23 יחד עם זה, כמובן שיש להיזהר שלא יטושטש ההבדל במעלה בין בני האדם לבעלי החיים ונגיע למצב של "זובחי אדם עגלים ישקון" (כדברי הרב קוק זצ"ל בחזון הצמחונות והשלום (פיסקאות ו-ט)), ויש לזכור שמעלתו של האדם וחשיבותו בעולם עולה על חשיבותו של בעל החיים. ונראה שבכך ששולחים את הכלבים למקומות המסוכנים במקום החיילים, ברור שההבדלים לא מטושטשים ואין מחשבה שהאדם הוא כעוד בעל חיים.